

դրեցին գլխին ու նրան կայսր հռչակեցին. նրանք բացականչում ու փառաբանում էին նրան:

Եվ երբ այս տեղի ունեցավ, որոշ մարդկանց խորհրդով նրանք (կայսերականները) կրակ տվեցին քաղաքի մեծ եկեղեցուն, որպեսզի հավաքված ամբոխը աղետի լուրը ստանալով գուցե ցրվեր, որովհետև Հռուստինիանոս կայսրը պալատում տագնապի ու սարսափի մեջ էր: Եվ Մունդոս ստրատեգն իր զորքով այնտեղ (մայրաքաղաքում) էր. նա և սկոլիարիաններն ու մոտ կանգնած ամբողջ զորքը, հրաման ստացան, և նրանք փակեցին կրկեսի դուռը, և այնտեղ եղած բոլոր դասակարգի մարդկանց կոտորեցին ու սպանեցին, և հնարավոր չէր խուսափել ու փախչել կոտորածից: Եվ ավելի քան 80000 մարդ կոտորվեց այս խռովության ժամանակ: Եվ Հիպատիոսն ու Պոմպեոսն ի վերջո ձերբակալվեցին և բերվեցին կայսրի առաջ: Եվ երբ նա իմացավ իրերի վիճակը, թեև նա ուզում էր նրանց սպանել, բայց չհամարձակվեց, որովհետև նրանց ընկերակիցները կատաղել էին ու աստուծով և նրանով երդվել, որ եթե նրանց մահվան դատապարտի, իրեն էլ կվնասեն: (Ուստի) նրանց ուղարկեցին ծովափ, և սպանեցին ու գցեցին ծովը:

ԳԻՐՔ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Այս, X գրքի ներքևում նշված 16 գլուխներում նկարագրված են այն իրադարձությունները, որոնք հաջորդաբար տեղի են ունեցել 15-րդ տարվանից, (այսինքն) հուլյների թվականության 848 թ.-ից⁹³ մինչև 13-րդ տարվա վերջը (այսինքն) հուլյների թվականության 859 թ.⁹⁴, որը (հասնում) ու կապվում է մեր օրերի պայծառ կայսր՝ Հռուստինիանոսի ինքնակալության հետ:

Առաջին գլուխը վերաբերում է Եփրեմին, որ Արևելք գնաց: Բ-ն վերաբերում է Ամիդում Բար խիլիի կատարած գործերին 15-րդ տարում և երկրորդում⁹⁵:

⁹³ 537 թ.:

⁹⁴ Ասորերեն բնագրի անգլերեն թարգմանիչը գտնում է, որ այս թվականներից մեկը սխալ է, որովհետև ինդիկտիոնի 13-րդ տարին մերջանում է 550 թ. օգոստոսի 31-ին, մինչև հունականի 859 թ. վերջանում է 548 թ. սեպտեմբերի 30-ին: Թարգմանիչը գտնում է, որ վերջինն ավելի ճիշտ է, որովհետև այս գիրքն ավարտվում է Հռոմի անկումով, այսինքն 546 թ. գեկտ. 17: S⁶ u S. Bu ry, The Syriac chronicle, p. 296.

⁹⁵ 537 և 539:

Գ-ն վերաբերում է լիզինո քաղաքից՝ քահանա Կյուրոսին, որին այրեցին Ամիդի անտրապիլոնում⁹⁶:

Դ-ն վերաբերում է Եդեսիայի Ռաբուլասի նամակին (գրած) Բերոյաի⁹⁷ Գեմելինոսին, այն (մարդկանց) մասին, որոնք հաղորդությունը ուտում են որպես սովորական հաց:

Ե-ն վերաբերում է Անտիոքի եկեղեցու օծմանը, և այն ժողովի մասին, որ գումարվել է Եփրեմի կողմից:

Զ-ն պարսիկների արքա խոսրովին է վերաբերում, որ արշավեց և գրավեց Սուրը, Բերոյան և Անտիոքը:

Է-ն վերաբերում է Բելիսարիոսին, որ գնաց պարսկական երկիր ու գրավեց Սիսավրանա⁹⁸ ամրոցը:

Ը-ն վերաբերում է խոսրովին, որը գնաց և գրավեց Կալլինի-կոնն⁹⁹ և այլ ամրոցներ՝ Եփրատի ու խաբուրի սահմանի վրա:

Թ-ն վերաբերում է ուռուցքային ժանտախտին:

Ժ-ն վերաբերում է Մարտինին և Հուստոսին, որոնք մտան Պարսկական Հայաստան ու վերադարձան:

ԺԱ-ն վերաբերում է խոսրովին, որ Եդեսիա գնաց և գրավեց այն ու վերադարձավ:

ԺԵ-ն վերաբերում է Հակոբին ու Թեոդորին, աստվածավախ եպիսկոպոսներին, որոնք ձեռնադրվեցին ու ուղարկվեցին Արևելք, նրանց վստահեցին առաջնորդությունը:

ԺԳ-ն վերաբերում է Լազերի երկրին,¹⁰⁰ որը խոսրովի կողմից նվաճվեց:

ԺԴ-ն վերաբերում է 9-րդ և 10-րդ տարիներում¹⁰¹ եղած հացահատիկի պակասության ու բանջարեղենի սակավության:

ԺԵ-ն վերաբերում է Հռոմին, որը բարբարոսները գրավեցին և ավերեցին:

⁹⁶ Զորս սյունանի շինություն:

⁹⁷ Այժմ՝ Հալեպ:

⁹⁸ Հունարեն՝ Սիսավրանոն: Միջագետքի քաղաքներից. Մծբինից 39 կմ. արևելք, այժմ՝ Սերվան:

⁹⁹ Միջագետքի քաղաքներից, այժմ՝ Ռակկա, Եփրատի ափին: Այն կոչվել է նաև Նիկեփորիում, Կոստանդնուպոլիս, Լենտոպոլիս:

¹⁰⁰ Լազերի երկիր կամ Լազիկա: «Լազիկան Արևմտյան Վրաստանն էր, ի տարբերություն Իբերիայի, որի տակ հասկացվում էր Արևելյան Վրաստանը: Պրոկոպիոսը և ընդհանրապես ռյուդանդական աղբյուրները հաճախ Լազիկայի փոխարեն գործ են ածում հին անունը՝ Կոլխիս, իսկ Լազերին անվանում են Կոլխեր»: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի. էջ 321 ծնթ.:

¹⁰¹ 546 թ. և 547 թ.:

ԺԶ-ն վերաբերում է Հռոմի հուշարձաններին ու շինություններին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա¹⁰²

Ինչպես վերևում, IX գրքում է ցույց տրված, երբ Սեվերոս ու Անթիմոս ուղղափառ հայրապետները Հռոմի Ագապետոսի (եպիսկոպոս) գալստյան կապակցությամբ, վտարվեցին կայսերական քաղաքից, կայսրի կողմից, որը սակայն շուտով 14-րդ տարվա մարտ ամսի վերջին¹⁰³ մահացավ (Ագապետոս): Մահացավ նաև Սարգիս բժշկապետը, որը բերել էր նրան. այն ժամանակ Եփրեմը, որը Արևելքում գրավել էր Անտիոքի աթոռը, ամրապնդվեց ու խրախուսվեց, և նրանից (կայսրից) խնդրեց, որ իրեն հռոմ զորք ուղարկի, և նա, Կլեմենտոս տրիբունի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց, և կարգադրեց, որ նա (Եփրեմը) 15-րդ տարում¹⁰⁴ անցնի ու շրջելու զնա Արևելյան թեմի բոլոր վայրերը և իր խոսքով (քարոզով) զգուշացնի բոլորին. իսկ Կլեմենտոսը (միևնույն ժամանակ) ուժ էր գործադրելու արևելյան քաղաքների բնակիչների վրա, որպեսզի նրանք ընդունեն (Քաղկեդոնի) ժողովը, ինչպես վարվել էին Իտալիայի բնիկների հետ՝ Հռոմում: Եվ նույն այս Եփրեմը Կլեմենտոսի ընկերակցությամբ գնաց Բերոյա, Խալսիս¹⁰⁵, Հիերապոլիս, Բատնայե¹⁰⁶, Եդեսիա, Սուր, Կալլինիկոն և սահմանի վրա՝ Ռեշլոյան, Ամիդ, Կոստանդա և նա ստիպում էր շատերին, որ ենթարկվեն իրեն, ոմանց խոսքով, ոմանց կայսրի բարեկամական խոստումով, ոմանց վախով, սպառնալիքներով, և նաև աքսորով և կամ ունեցվածքի զրկումով, ոմանց իրենց աստիճանից շնորհազրկելով և կամ պաշտոնից վտարելով, և ուրիշներին բռնում ու քշում էր երկրից երկիր, որոնց մեջ կային վանականներ, որոնք իրենց հավատքում հաստատ էին մնում և դատի ժամանակ (չէին հրաժարվում) իրենց ուղղափառ դավանանքից: Եվ որովհետև դաժան ձմեռներից մեկն էր, այն աստիճան, որ մեծ քանակությամբ անսովոր ձյունից, թռչունները կոտորվեցին և... տագնապ կար,... մարդկանց մեջ... վատ բաներից և... տարբեր

¹⁰² Բնագրի այս մասում որոշ բառեր դժվար ընթեռնելի են:

¹⁰³ 536 թ.:

¹⁰⁴ 537 թ.:

¹⁰⁵ «Խալիկիսն է, «արաբերեն» Kinnasarin: Քաղաք Հյուսիսային Սիրիայում: Հիշատակվում է նաև «Աշխարհացոյց»-ում. «Քաղկիդիկէ քորում քաղաք Քալկիսա, որ է Նիկորիա»: Տե՛ս Պրակապիոս Կեսարացի, էջ 327 ծնթ.:

¹⁰⁶ Բատնե, այժմ՝ Սարուկ կամ Սարուջ, Եդեսիայի մոտակայքում:

երկրներում Թուրա ղը Շագրից¹⁰⁷ պարսիկների երկրում, նրանք բռնեցին... Հովհանն Կոստանդիայի ուղղափառ եպիսկոպոսը, մի մարդու (միջոցով), որը կոչվում էր Կոս (տանդիոս) և բանտարկրվեց Անտիոքում և տանջում էին նրան և... նա չհամաձայնվեց և շարունակեց... մինչև առաջին տարվա սկիզբը¹⁰⁸, բանտում և անտեղ էլ մահկանացուն կնքեց... և նրանք արտաքրվեցին... և ապրեցին (տարբեր) երկրներում... (մինչև) Յ-րդ տարին...¹⁰⁹ և Խոս(ր)ովը... գնաց Ս(ուր) և Բերոյե և Անտի(ո)ք: Այժմ Թեոդոսիոս Ալեքսանդրացին կայսրի կողմից կանչվեց, որ դա իր մոտ, և նա իր թեմի մի քանի եպիսկոպոսների հետ գնաց, բայց ոչ մի կերպ չընդունեց Քաղկեդոնի ժողովը, մինչև առաջին տարին¹¹⁰, Պողոսը նշանակվեց աթոռին: Եվ երբ Թեոդոսիոսն ու նրա հետ եղած եպիսկոպոսներն եկան կայսրի առաջ. նրանց (դալուստր) նամակով հայտնվել էր Եփրեմին... հետո...: Սակայն Թեո(դոսիոսն) և նրա հետ եղածները (ներկայացան) կայսրին, և... և առանց... և նրանք վտարվեցին... և անտեղ էլ ապրեցին, և թագուհին ջանում էր հարգանք ցույց տալ նրանց, և նրանց ծանոթներից և կամ հավատարիմ մարդկանցից ոչ ոքի չէր արգելում տեսնել ու սպասավորել նրանց...: Այժմ տասնհինգ-(երորդ) տարում պատահեց և... կայսրը շատ... նա ասաց նրան, (մարդու) մասին, բայց... Բուտր, որ տարվա ամառ ժամանակին Դարայում ապստամբություն (ծրագրեց), սակայն նա մահվան դատապարտվեց: Եվ այսպիսով կայսրին փրկեց տագնապից, բայց թե ինչ ձևով, ես վստահ չեմ, որովհետև այդ մասին հաստատ ասելու համար բավարար տեղեկություն չունեմ, ուստի լռում եմ:

Եվ որովհետև Պողոսը հաջորդեց Թ(եո)դ(ոսիոսին), աթոռի վրա նա փակեց... Հավատի նախանձախնդրության համար բաղնիսում նրան հեղձամահ արեց, և այս մարդու որդուն ևս ձերբակալեց և պահեց հսկողության տակ, որ նա իր հոր մահվան մասին չիմանա: Սակայն այնպես պատահեց, որ նա ուղղափառների օգնությամբ փախավ, որոնք ճանաչում էին հորը և ընկավ թագուհու մոտ և նրան պատմեց իր հոր սոսկալի սպանության մասին: Եվ այս կապակցությամբ Եփրեմ Անտիոքացին ուղարկվեց Ալեք-

¹⁰⁷ Շինգար կամ Սինգար, Շագր լեռից. Շնգար, այժմ՝ Սինգար կամ Շելմիրա:

¹⁰⁸ 538 թ.:

¹⁰⁹ 540 թ.: Այս հատվածը պակաս բառեր ունի:

¹¹⁰ 538 թ.: Սրան հաջորդող մասում էլ կան պակասող բառեր:

սանդրիա, որին (ընկերակցում) էր Աբրահամ Բար հայլին, և երբ անցնում էին Պաղեստինից, իրենց հետ վերցրին Զոյլոս անունով մի վանականի: Եվ նրանք գնացին Ալեք(սանդրիա) և քննեցին Պողոսի գործը, և նրան քշեցին, և Զոյլոս քաղկեդոնականին քաղաքի եպիսկոպոսական աթոռին բազմեցրին, և որպեսզի ալս մարդուն քաղաքի բնակիչների բռնություններից պաշտպանեն, Ամիդցի Ակակիոս Բար էշկոփոյին¹¹¹ այնտեղ հռոմեաների տրիբուն նշանակեցին:

(Զ գլխի հատվածներ ըստ Հակոբ Եղեսացու, Միքայել Ասորու և Բար էբրայուսի)¹¹²

Հուստինիանոսի 11-րդ տարում, այսինքն հուլյների 850 թ. Քանուն ամսին¹¹³, երեկոյան մի մեծ ու ահավոր գիսավոր աստղ երևաց երկնքում և (տևեց) հարյուր օր: Եվ այդ տարի խաղաղությունը (երկու) պետությունների միջև խախտվեց, և պարսիկների խոսքով արքան արշավեց, և գերիներ բերեց Սուր, Անտիոք, Բերոյա և Ապամեա քաղաքներից ու շրջակայքից. մի ցավալի գերություն: Հռոմեաները նույնպես արշավեցին Պարսկաստան՝ ու գերի տարան Քուրդիստանից, Արդանենից և Արաբիայից: Ապա խոսքով մի մեծ բանակով գնաց Կալլինիկոնի¹¹⁴ դեմ, և այնտեղից, և ամբողջ Միջագետքի հարավային մասից, գերիներ տարավ:

(Թ գլխի հատվածներից ըստ Հակոբ Եղեսացու, Միքայել Ասորու և Բար էբրայուսի)

Եզեկիելի Մարգարեության հունական օրինակում ուռուցքային ժանտախտի մասին հետևյալն է ասված. «Ամենայն ծունկ եղիցի

¹¹¹ «էշկոփո»՝ ասորերեն «հնակարկատ», «բար էշկոփո»՝ «հնակարկատի որդի»:

¹¹² X գրքի Զ գլխից սկսյալ որոշ պատառիկներ են հասել մեզ: Այս պատառիկներից բացի, նրանից հետո եկող ասորի սլաոմիչները իրենց երկերում օգտագործել են վերոհիշյալ գլուխները: Այժմ վերոհիշյալ գլուխներից հատվածներ կան Հակոբ Եղեսացու, Միքայել Ասորու և Բար էբրայուսի պատմական երկերում: Սույն բնագրի անգլերեն թարգմանիչը հավաքել է այդ հատվածները և հրատարակել. նրա հետևողությամբ մենք ևս այստեղ տալիս ենք այդ հատվածների թարգմանությունը:

¹¹³ 538 թ. բայց դեկտեմբեր թե հունվար հայտնի չէ, որովհետև ասորերենում կա Քանուն առաջին (գեկտեմ.) և Քանուն երկրորդ (հունվար):

¹¹⁴ Միջագետքի քաղաքներից՝ այժմ Ռակկա:

իբրև զշուր»¹¹⁵, մինչդեռ ասորերեն ընագրում այսպես. «Ամենայն երանք գարշասցին խոնաւութեամբ»: Այս ժանտախտը ուռուցք է առաջացնում մարմնի ցցուն մասերում և կամ անութների տակ. այն սկսվեց Եգիպտոսում, և Եթովպիայում, և Ալեքսանդրիայում, և Նուբիայում և Պաղեստինում, և Փյունիկիայում, և Արաբիայում. և հոռոմների երկրում¹¹⁶, և Իտալիայում, և Ափրիկեում, և Սիցիլիայում, և Գոլում, և թափանցեց՝ Գալատիա, Կապադովկիա, Հայաստան, Անտիոք, Արզանեն, Միջագետք և աստիճանաբար (տարածվեց) Պարսիկների երկիրը՝ հյուսիս արևելյան ժողովուրդների մեջ, և (շատ մարդկանց) ոչնչացրեց: Եվ նրանք, որոնք վարակվում էին այս հիվանդությամբ, և ապաքինվում, չէին մահանում, դողդողում էին ու ցնցվում, և հայտնի էր, որ սա սատանայի գործն էր, որը աստծու կարգադրությամբ, կոտորում էր մարդկանց:

Եմեսա¹¹⁷ քաղաքում էր գտնվում Հովհաննես Մկրտչի գլուխը, և շատերը այնտեղ էին գնում փրկություն որոնելու, և գեերը այս մարդկանց առաջից՝ սրբից շփոթված, փախչում էին:

(Ժ—ԺԱ գլուխների հատվածներից)¹¹⁸

Հոռոմները արշավեցին և մեծ ավերածություն կատարեցին Հայաստանում:

Եվ նորից Խոսրովը գնաց և հարձակվեց Եգեսիայի վրա և չկարողանալով գրավել այն, Բատնայից գերիներ վերցրեց ու մեկնեց:

XII գրքի է գլուխը

Աշխարհի քարտեղի մասին, որը ջանասիրությամբ պատրաստեց Եգիպտոսի թագավոր Պտղոմեոս Փիլոմետորը¹¹⁹

Այժմ Պտղոմեոս Փիլագելփոսը՝ Եգիպտոսի թագավորը, ինչպես Եվսերիոս Կեսարացու ժամանակագրությունն է վկայում,

¹¹⁵ «Մարգարէութիւն Եզեկիէլի» է 17, Աստվածաշունչ, Կոստանդնուպոլիս, 1895: Եբրայական և հունական բնագրերի համեմատությամբ հրատարակված Աստվածաշունչի համապատասխան տեղում ծանոթություն կա այն մասին, որ «Ամենայն ծունկ եղիցի իբրև զշուր»-ը եբրայական օրինակում է եղել:

¹¹⁶ Կոստանդնուպոլիս:

¹¹⁷ Այժմ քաղաք Սիրիայում՝ Հոմս անունով:

¹¹⁸ Այս հատվածը վերցված է Հակոբ Եղեմացու պատմությունից:

¹¹⁹ Այստեղ ասորի բանաբաղը «Աշխարհագրության» հեղինակ Պտղոմեոս Կլավդիոսի գործը, որ ապրել է մեր թվականության II դարում, սխալմամբ վերագրել է Պտղոմեոս Փիլոմետորին:

մեր Տիրոջ ծննդից ավելի քան 280 տարի առաջ, իր թագավորության սկզբում Եգիպտոսի հրեա գերիներին աղատեց և նվերներ ուղարկեց Երուսաղեմի Եդիաղարին, որ այն ժամանակ քահանա (յապետ) էր և հավաքեց յոթանասուն օրենքի գիտակ մարդկանց և թարգմանել տվեց Աստվածաշունչը եբրայերենից հունարեն: Այս հարցում աստծու կամքի համաձայն շարժվելով, ղրանք վերցրեց և իր մոտ պահեց, նախապատրաստելու համար ժողովուրդների փրկությունը. և (սուրբ) հոգու թելադրանքով նրանք (ճշմարիտ) գիտության տիրացան, որպեսզի դառնան փառավոր Երրորդության երկրպագուներ:

130 տարի նրանից հետո, այս անգամ Պտղոմեոս Փիլոմետորը, նույն ղործը շարունակեց պատվով կատարել և տարբեր երկրների ժողովուրդների ղեկավարներին ուղարկած իր դեսպաններին, նամակների և նվերների միջոցով խնդրեց, որ գրի առնեն և իրեն ուղարկեն իրենց իշխանության ներքո մինչև հարևան ժողովուրդների սահմանը հասնող երկրամասերի շափսերը, և նույնպես նկարագրեն իրենց նիստուկացն ու սովորությունները: Եվ նրանք գրեցին ու ուղարկեցին դրանք (այդ տեղեկությունները), բացի հյուսիսային շրջանից, որը տարածվում էր Արևելք և Արևմուտք: Եվ մենք մտածեցինք, որ անհրաժեշտ է այստեղ (գրքի) վերջում գրի առնել, խորապես իմանալու համար տեղագրությունը, որը հետևյալն է...¹²⁰:

Ինչպես վերևում նշեցինք, աշխարհի ժողովուրդների այս նկարագրությունը կատարել է Պտղոմեոս Փիլոմետորը, իր թագավորության 30-րդ տարում, մեր Փրկչի ծննդից 150 տարի առաջ, այնպես որ այն օրվանից մինչև այսօր այսինքն մինչև մեր օրերի բարեպաշտ կայսր Հուստինիանոսի 28-րդ տարին, որ է Ալեքսանդրի 866 թվականը և կամ 333-րդ օլիմպիական, անցել է 711 տարի¹²¹: Այսպիսի երկար ժամանակամիջոցում, անշուշտ,

¹²⁰ Այստեղից ասորերեն բնագրում տրված է Պտղոմեոս Կլավդիոսի «Աշխարհագրության» շատ համառոտ մի բովանդակությունը, որը, ինչպես նշել ենք, սկզբում ասորի բանաբաղը սխալմամբ վերագրել է Պտղոմեոս Փիլոմետորին: Ասորերեն բնագրի այլ լեզուների թարգմանությունների մեջ այդ հատվածը համարել են ավելորդ և չեն թարգմանել, ուսումնասիրողներն էլ իրենց հերթին գտել են, որ այն առանձին արժեք չի ներկայացնում և անհաջող մի թարգմանություն է: Մենք ևս հետևեցինք նրանց օրինակին:

¹²¹ Այստեղ հեղինակի հաղորդած թվերի մեջ թյուրիմացություն կա. նրա այն հաղորդումը, որ Հուստինիանոսի թագավորության 28-րդ տարին հուլյանի 866 թ.-ն է, համընկնում է մեր թվականության 555 թ.: Այժմ եթե 555-ին գումարենք ևս 150, ապա կստանանք ոչ թե 711, այլ 705 տարի:

շատ քաղաքներ կառուցվել և վերակառուցվել են աշխարհում: Պողոտմենոսից մինչև մեր օրերը, հատկապես մեր Տիրոջ ծնունդից հետո, խաղաղությունը տիրելու է ազգերի, ցեղերի ու ժողովուրդների մեջ, և (կգա ժամանակ) և նրանք չեն ունենա իրենց նախկին (վատ) սովորությունները, և ոչ էլ աղգը ազգի դեմ զուրս կգա և ոչ էլ ճակատամարտերով իրար դեմ կպատերազմեն, այլ կլինի այնպես, որ կկատարվի մարգարեությունը, որ ասում է «ձուլեսցեն զսուսերս իւրեանց ի խոփս, եւ զսուինս իւրեանց ի մանգաղս»¹²²:

Պողոտմենոսի Աշխարհագրության վերը նշված, սարմատներից սկյութացիներից, սերիկներից բացի, այս հյուսիսային շրջանում կան հինգ հավատացյալ ժողովուրդ, որոնք ունեն քսանչորս եպիսկոպոս և իրենց կաթողիկոսը Դվինում է՝ Պարսկական Հայաստանի գլխավոր քաղաքում (մայրաքաղաքում): Իրենց (առաջին) կաթողիկոսի անունը Գրիգոր էր, արդար և հայտնի մի մարդ:

Ապա Գուրգանը¹²³, Հայաստանում մի երկիր, և իր լեզուն հունարենի նման է, և ունի քրիստոնյա թագավոր, որը ենթարկվում է Պարսկաստանի արքային:

Ապա Առան երկիրը¹²⁴ Հայաստան աշխարհում. իր լեզվով,

¹²² «Մարգարէութիւն Նսայեայ», Բ, 4:

¹²³ «Վրաստան: Վիրք երկիրը կոչվել է նաև Վրկան, պալսկ. Gurgan, ասոր. Gurzan արաբ. Զուրղան...: Վրացական պետության վաղ շրջանի տերիտորիան՝ 17913 կմ տարած.: Մայրաքաղաքն էր Մծխեթան: 363 թ. հետո Վրաց աշխարհին անցան Գուգարաց բղեշխության կենտրոնական գավառները՝ Պարուար, Մանգլիս-փուր, Խաւսցիիւէէ, Քուիշափուր, Բողնուփուր, Մոքուփուր և Շաւշէթ ու Զաւիսփ ներքին գավառները՝ 5070 կմ տարած.: Այս միացումից հետո Վրաց աշխարհի տարածությունը գարձավ 22987 կմ: 387 թ. միացվեցին Գուգարաց բղեշխության մնացյալ մասերը... 527 թ. վերացվեց թագավորական իշխանությունը և Վիրքը նշված տերիտորիայի սահմաններում դարձավ առանձին մարզսյանություն: Այս փոփոխությունները վավերացվեցին 532 թ. «Հավերժական» դաշնագրով: Սասանյանները հատուկ ուշադրություն գարձրին «Ալանաց դոնների անցքին», որտեղ հիմնվեց ռազմական կայանների մի ամբողջ սիստեմ»: Տե՛ս Ս. Երևմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 84:

¹²⁴ «Բուն աշխարհն Աղուանից որ ընդ մէջս է գետոյն Կուրայ և Կովկաս լերինն («Աշխարհացոյց», էջ 29), որ նկատի ունի Աղվանից թագավորության տարածքը մինչև 387 թ. և որի մայրաքաղաքն էր Կապադակը: 387 թ. պաշտոնապես ճանաչվեց Ուտիք և Արցախ նահանգների միացումը Աղվանքին՝ 22.843 կմ² տարածությամբ, որից հետո Աղվանքը ընդգրկում էր 45.845 կմ² տարածություն: 510 թ. վերջնականապես վերացվեց Աղվանից թագավորության իշխանությունը և երկիրը սկսվեց կառավարվել մարզպաններով, որոնց կենտրոնը դարձավ նոր հիմնված Պարտավ քաղաքը»: Տե՛ս Ս. Երևմյան, Հայաստանը..., էջ 34:

հավատացյալ ու մկրտված մի ժողովուրդ, և ունի իր թաղավորը, որը հպատակ է Պարսկաստանի արքային:

Ապա Սիսական երկիրը¹²⁵ իր լեզվով, հավատացյալ մի ժողովուրդ, բայց այնտեղ ապրում են նաև հեթանոսներ:

Բաղգուն երկիրն իր լեզվով, որը միանում և տարածվում է Կասպից դարպասներից ու ծովից մինչև հոների երկիրը: Դարպասներից այն կողմ Բուրգարներն (Բալկաններն) են, իրենց լեզվով, հեթանոս և բարբարոս մի ժողովուրդ և ունեն քաղաքներ: Ալանները ունեն հինգ քաղաք: Դադու ցեղի մարդիկ, որոնք ապրում են լեռներում ու ամրոցներում: Ավնագուրներ, վրանների տակ ապրող մի ժողովուրդ, (ապա) Ավդարներ, Սաբիրներ, Բուրգարներ, Կուրտարգուրներ, Ավարներ, Խասարներ, Դիրմուրներ, Սիրուրգուրներ, Բագրասիկներ, Խուլասներ, Աբդելներ, Եվթալիտներ. այս տասներեք ժողովուրդներն էլ ապրում են վրանների տակ և սնվում են արջառների, ձկան և վայրի կենդանիների մսով. (ունեն) ղենք: Իրենցից այն կողմ (ապրում են) գաճաճներն ու շնակերպ մարդիկ, և նրանց հլուսիս արևմուտքում են Ամազոնները՝ մեկ կրծքով կանաչ, որոնք բոլորովին մենակ են սպրում և նրանց մեջ տղամարդիկ չկան, և երբ նրանք ուղում են ղուդավորվել, ղնում են հարևան երկրի ցեղերի մոտ մեկ ամիս ժամանակով, կենակցում ու վերագառնում են իրենց երկիրը, և երբ տղա երեխա են ունենում, նրան սպանում են և եթե աղջիկ է ծնվում, կենդանի են թողնում, և այս ձևով պահում իրենց շարքերը: Նրանց կողքին ապրող ցեղը՝ Երոսներն են, որոնք բարձր, երկար ոտքերով մարդիկ են, և պատերազմական զենքեր չունեն և ձիերն էլ չեն կարողանում տանել նրանց՝ ոտքերի երկառության պատճառով:

Հետաքրքրական է, որ մեր ասորի բանաքաղը Վրաստանն ու Ադվանքը ներկայացնում է Հայաստանի կազմում: Այստեղ մեր կարծիքով այն ընկալված է որպես եկեղեցական միավորում, ամբողջություն: Պատմիչի հաջորդ արտահայտությունն ի նպաստ մեր այս ենթադրության է խոսում, երբ հիշատակում է միակ կաթողիկոսությունը Դվինում: Բացի այդ, մեր աղբյուրներից քաջ հայտնի է, որ Ադվանքի ու Վրաստանի կրոնական հաստատությունները մինչև VII դարը եղել են Հայոց կաթողիկոսության հետ կապված:

¹²⁵ «Մեծ Հայքի 11-րդ նահանգը, որ կոչվում էր նաև Սիսական՝ 15237 կմ² տարածությամբ, Սյունյաց նախարարական տան ժառանգական հայրենիքն էր: Ծղուկ գավառը կոչվել է նաև Սիւնիք կամ Սիսական՝ նեղ իմաստով: 571—640 թթ. Սյունիքը վարչական տեսակետից դուրս է գալիս Հայաստանի կազմից և իր հարկերն է սկսում մուծել Ատրպատականի մարզպանությանը»: Տե՛ս Թ. Հակոբյան, Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, էջ 194:

Եվ արևելքից դեպի հյուսիս մոտենալիս, կան եղբք այլ սև ցեղեր ևս:

Այժմ հոնների երկրում մոտ քսան և (դուցե) ավելի տարիներ առաջ, Տիրոջ կամքով ինչ որ մեկը նրանց լեզվով դրքեր թարգմանեց: Ես այդ պատմում եմ, ինչպես այն լսեցի ստույգ (ու) ճշմարտասեր մարդկանցից՝ Հովհան Ռեշայնացուց, որ Ամիդի մոտակայքում հիմնադրված Իշոկունի վանքից էր, և Թովմաս կաշեգործից, որը հիսուն և ավելի տարիներ առաջ, Կավատից դերի տարվածների մեջ էր եղել: Եվ երբ նրանք (գերիները) պարսիկների երկիրը հասան, այնտեղ նրանք վերավաճառվեցին հոներին և տարվեցին դարպասներից այն կողմ, նրանց երկրում մնացին ավելի քան 30 տարի, ամուսնացան և երեխաներ ունեցան: Ապա որոշ ժամանակ հետո նրանք վերադառնալով, իրենց բերանով մեզ պատմեցին հետևյալ պատմությունը: «Հոռոմների երկրի գերիները տանելուց հետո, հոները մեղ գնեցին ու տարան իրենց հետ և այդտեղ էլ մնացին 34 տարի. ապա մի հրեշտակ երևաց Կարգոստ¹²⁶ անունով մի մարդու, որ Առանի եպիսկոպոսն էր. եպիսկոպոսը պատմեց, որ նա (հրեշտակը) նրան ասել է «Վերցրու երեք բարեպաշտ քահանաների, և գնա դաշտ և իմ միջոցով ստացիր քեզ ուղարկված կենդանի էակների՝ Տիրոջ պատգամը, որովհետև ես հոռոմների երկրից, հեթանոսների երկիրը բերված գերիների պահապանն եմ և նրանց (գերիների) աղոթքը հասցրել եմ աստծուն: Եվ նա (աստված) ասաց այն, ինչ որ ես քեզ պետք է ասեմ»: Եվ երբ այս նույն Կարգոստը, որ եթե հունարեն թարգմանելու լինենք կլինի նույն Թեոկլետոս (անունը) և արամեերեն՝ «Աստվածակոչ», շտապ երեք քահանաների հետ միասին գնաց դաշտ. և... երեք քահանաներն աղոթեցին աստծուն և հրեշտակը (երևաց) ու ասաց. «Վեր կացեք ու գնացեք հեթանոսների երկիրը և զգուշացրեք նրանց՝ մահվան որդիներին (մահկանացուներին) և քահանաներ ձեռնադրեցեք նրանց համար, հաղորդեք և ամրացրեք նրանց (հավատի մեջ), և ահա ես ձեզ հետ կլինեմ և կգործեմ ձեզ հետ քաղցրությամբ, և այդ ազգերի մեջ հրաշքներ կգործեք և ամեն ինչ կգտնեք այնտեղ, ինչ որ անհրաժեշտ կլինի ձեզ՝ գործի համար»: Այլ չորս մարդիկ ևս գնացին նրանց հետ մի երկիր, որտեղ այս յոթ քահանաները հանգիստ շունեին երեկոյից երեկո. գտան մի օթևան և (կերակրվում) էին յոթը նկանակով և

¹²⁶ Բնագրի անգլերեն թարգմանիչը ենթադրում է, որ «Կարգոստ» անունը կազմված է հայերեն «կարգալ» և «աստված» բառերից:

մի կուժ ջրով: Եվ նրանք դարպասներից շատան, այլ շրջանցեցին լեռներից: Եվ երբ տեղ հասան, նրանք այս բոլորը պատմեցին գերիներին և շատերը մկրտվեցին, և հոներից էլ նույնպես կրոնավորիս դարձրին: Նրանք (քահանաները) մնացին այնտեղ յոթը տարի¹²⁷, և այնտեղ էլ հոների լեզվով գրքեր թարգմանեցին:

Այժմ պատահեց, որ այն ժամանակ Պրոբոսին կայսրի կողմից որպես դեսպան ուղարկեցին այն կողմերը, որպեսզի նրանցից (հոներից) ոմանց զինվոր վարձեն պատերազմելու համար: Եվ երբ նա հոներից լսեց այս սուրբ մարդկանց (յոթը քահանաների) մասին և իմացավ նրանց պատմությունը գերիներից, նա շատ ցանկացավ նրանց տեսնել: Նա տեսավ և ստացավ նրանց օրհնությունը և մեծ պատիվ ցույց տվեց նրանց այդ (հեթանոս) ազգերի ներկայությամբ:

Եվ երբ մեր կայսրն, ինչպես իրողությունը նկարագրեցինք, իմացավ նրանց մասին, թե ինչպես նրանք Տիրոջ կամքով էին գործել, (նրանց) հարևան հոռոմների քաղաքներից 30 ջորի բեռնավորված, և՛ ալյուր, և՛ գինի, և՛ ձեթ, և՛ կտավից շորեր, և՛ այլ մթերքներ ու սրբազան անոթներ ուղարկեց նրանց և անասուններն էլ (ջորիները) նվիրեց նրանց, որովհետև Պրոբոսը հավաստացյալ ու բարի մարդ էր:

Այժմ մի այլ լավ պատրաստված հայ եպիսկոպոս ևս, որի անունը Մակու¹²⁸ էր, բարի գործերի նսխանձախնդրությունից շարժված 15 տարի¹²⁹ հետո մեկնեց իր կամքով իր եկեղեցականներից ոմանց հետ, և գնաց այդ երկիրը (հոների): Եվ նա աղյուսից եկեղեցի կառուցեց, և բույսեր տնկեց, և տարբեր տեսակի հունտեր ցանեց, հրաշքներ գործեց և շատերին էլ մկրտեց: Երբ այս ժողովուրդների իշխողներն ինչ որ նորություն տեսան, նրանք հիացան այս մարդկանցով և շատ ուրախացան ու յուրաքանչյուրին պատվեցին և յուրաքանչյուրը հրավիրում էր նրանց իրենց երկիրը, իրենց ժողովրդի մոտ, խնդրելով, որ իրենց սովորեցնեն այդ ամենը: Եվ ահա նրանք մինչև այսօր այնտեղ են: Եվ նույն այս բանը ընկալվեց որպես աստծու գթասրտության նշան, և «Նա (Տերը) իրեններից յուրաքանչյուրի համար, որ իրն է, հող է տանում, որտեղ որ լինեն: Եվ այսուհետև ժամանակն է, որ նրա

¹²⁷ Բնագրում բառացի գրված է «շաբաթվա օրերի քանակով տարիներ»:

¹²⁸ Ասորերեն բնագրում գրված է «Մակու». Ն. Պիգուլևսկայան ինթադրում է, որ այն պետք է եղած լինի «Մակար» իսկ Աճառյանը կարծում է, որ նա «Մաք» եպիսկոպոսն է:

¹²⁹ Ասորերեն բնագրում գրված է՝ «երկու շաբաթվա տարիների շափ»:

(աստծու) իշխանությունը տարածվի բոլոր ժողովուրդների վրա, ինչպես առաքյալն է ասում»¹³⁰:

Յոթր տարի առաջ Պարսկաստանի թագավորը նույնպես, ինչպես իմացողներն են պատմում, հրաժարվեց խեղդամահ եղած, արյունվա, անմաքուր դադաններին ու թռչուններին ուտելուց, (այսինքն) այն ժամանակվանից, երբ Տրիբոնիա բժշկապետը եկավ նրա մոտ, որը գերի էր ընկել. հետո մեր բարեպաշտ կայսրից եկավ նաև մի կատալոյալ մարդ՝ Բիրվայը և նրանից հետո Կաշվայը, և այժմ էլ Մծբինի քրիստոնյաներից՝ Գաբրիելը: Այդ ժամանակվանից նա հասկացավ, թե ինչպես պետք է ուտել, և նախկին սովորության համաձայն, ապականված մթերք չէր ուտում, այլ միայն օրհնելուց հետո էր ուտում: Հովսեփը՝ քրիստոնյաների կաթողիկոսը, նույնպես մեծ վստահություն էր վայելում նրա (արքայի) մոտ և ամուր կապված էր նրա հետ, որովհետև նա (կաթողիկոսը) բժիշկ էր, և մոգպետից հետո առաջին աթոռին ինքն էր բազմում, և ինչ խնդրում էր նրանից՝ (արքայից) ստանում էր:

Եր դեպի գերիներն ու սուրբ մարդիկ ունեցած բարյացակամության, և (ապա) իրեն շրջապատող քրիստոնյա բժիշկները՝ առաջարկության հետևանքով, հիվանդանոց կառուցեց, մի բան, որ նախապես հայտնի չէր (չկար), և նա արքայական պահեստից ապրանքներով բեռնավորված հարյուր ջորի և հիսուն ուղտ ն տասներկու բժիշկ տվեց (հիվանդանոցում աշխատելու համար), և տալիս էր ինչ որ պահանջվում էր արքայի հաշվին...»¹³¹:

¹³⁰ «Պաղոսի Առաքելոյ առ Հռովմայեցիս», ԺԱ, 25:

¹³¹ Այստեղից ձեռագիրը կիսատ է մնում և դրա համար էլ բնագրում եղած «կես» բառը անիմաստ է և մենք ևս անգլերեն թարգմանչին հետևելով, այն չթարգմանեցինք:

